

УДК 811.161

Тимочко О. Б.

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВНИКОВОГО ПРЕДСТАВЛЕННЯ АВТОРСЬКИХ НОВОТВОРІВ У СУЧАСНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

У статті здійснено аналіз лексикографічного представлення авторських лексичних новотворів у сучасних неологічних словниках.

Ключові слова: *словник, лексикографія, неографія, лексикографічне представлення, авторський лексичний новотвір.*

В статье осуществлен анализ лексикографического представления авторских лексических новообразований в современных словарях новых слов.

Ключевые слова: *словарь, лексикография, неография, лексикографическое представление, авторское лексическое новообразование.*

The article is devoted to the analysis of lexicographical representation of author lexical innovations in modern dictionaries of new words.

Key words: *dictionary, lexicography, neography, lexicographical representation, author lexical innovation.*

Досліджуючи роль письменника в історії літературної мови, науковці встановлюють взаємозв'язки мовної особистості поета та лексику його творів, визначають рівень впливу письменника на процес розвитку стилістичної системи мови. Словник є зручною формою подання результатів опрацювання мовознавцями лексичного матеріалу провідних постатей української літератури.

Словником вважається “довідкове зібрання у вигляді книги слів, а також інших мовних одиниць з інформацією про їхнє значення, вживання, будову і походження тощо чи з перекладом їх на іншу мову (мовні, або лінгвістичні, філологічні словники) або

про поняття та предмети, що ними позначаються (енциклопедичні словники)” [16, с. 610–611].

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. в українському мовознавстві ознаменований стрімким розвитком нової мовознавчої дисципліни – неографії – самостійної лексикографічної дисципліни, об’єктом наукового опису якої є нова лексика (неологізми). Неографія як наука вивчає особливості проектування й укладання словників неологізмів, специфіку нового слова, значення та словосполучення як об’єктів лексикографічного опису в таких словниках [6, с. 304].

Згодом зароджується і розвивається індивідуально-авторська неографія як галузь словникарства, головним об’єктом лексикографічного опису в якій є авторські лексичні новотвори.

Словникова фіксація авторських новотворів є цінним матеріалом для розв’язання певних теоретичних питань, а саме: хронологічний аспект входження новотвору до словникового фонду мови, з’ясування періоду появи певної словотвірної моделі, роль конкретної мовної особистості у збагаченні словникового складу мови тощо.

Перші успішні спроби укладання словників авторських лексичних новотворів були здійснені на початку 70-х років ХХ ст. У 1971 році опубліковано перший в Україністичі спеціальний словник okazіональних авторських номінацій, а саме – словник неологізмів П. Тичини, укладеного Г. Колесником. До реєстру словника ввійшло 637 okazіональних одиниць, засвідчених в оригінальних поетичних, прозових та перекладних творах письменника. Актуальність створення словника обґрунтована самим укладачем: “Тичина-новатор передовсім був новатором у мові, у ставленні до слова”, він “був одним із найпродуктивніших творців нових слів – індивідуальних поетичних неологізмів” [8, с. 7–8, 196].

Наступним кроком в українській письменницькій неографії став словник неологізмів М. Рильського, укладений Г. Колесником у 1973р. Словник нараховує понад 220 неологізмів, зафіксованих в оригінальних і перекладних поетичних творах письменника. Словникова стаття має такі компоненти: новотвір, ілюстративний матеріал і вказівка на першоджерело.

Аналізовані праці були першим етапом у спробах теоретичного обґрунтування принципів укладання словників авторських лексичних новотворів, значно розширили уявлення користувача про багатогранність творчих особистостей письменників, характерні для них прийоми мовотворчості.

Подальші спроби лексикографічної систематизації індивідуально-авторських одиниць припадають на період активізації уваги вітчизняних мовознавців до теоретичних проблем неології і пов’язуються з монографічними (дисертаційними) роботами, які супроводжуються додатками – словниками-реєстрами індивідуально-авторських утворень (Г. Вокальчук, В. Герман, О. Жижома, Г. Сюта, О. Турчак, Т. Юрченко та ін.).

Традицію укладання невеличких словників індивідуально-авторського слововживання започаткувала Н. Сологуб, опублікувавши в 1991 році наукове дослідження “Мовний світ Олесея Гончара”, де було подано словник індивідуально-авторського слововживання письменника, а згодом у 1999 році – “Мовний портрет Яра Славутича”, котрий вміщав “Словничок індивідуальних слововживань Яра Славутича”, в реєстр якого входило близько сотні авторських неологізмів. Метою словників-додатків було дати загальне уявлення про індивідуальну мовотворчість письменника, про характерні для нього мовні прийоми видобуття авторських смислів [15, с. 133].

До ґрунтованих праць аналізованого типу також належать: “Словник новотворів української мови (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття)” Г. Віняр, Л. Шпачук (2000), “Словник новотворів української мови кінця ХХ століття” Г. Віняр, Л. Шпачук (2002), “Нове в українській лексиці: Словник-довідник” Д. Мазурик (2002), “Тлумачно-словотвірний словник окаяніалізмів” Ж. Колоїз (2003), “Лексико-словотвірні інновації” А. Нелюби (2004–2006) та ін.

Помітним явищем у неологічному словникарстві став “Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори” Л. Оліфіренко (Київ. 2003), який є різновидом словника мови письменника, головним завданням якого є “з’ясування лексичного значення слів, [...] що можуть викликати сумнів щодо їхнього розуміння” [14, с.3]. Проте на відміну від зазначених вище словників мови письменника, цей “оперує не всім лексичним фондом творів автора, а розглядає лише ті лексичні одиниці, що належать до т. зв. пасивного шару лексики сучасної української мови, до лексики обмеженого вжитку” [там само]. До реєстру словника внесено: пасивну лексику, яку широко вживає у своїх поетичних творах В. Стус, – застарілі слова, діалектизми, просторічні слова, фольклорні слова, церковні вирази, терміни різних галузей та індивідуально-авторські новотвори – окаяніалізми – як характерну ознаку лірики письменника [14, с. 4].

Згодом українська неографія збагатилася ще одним джерелом фіксації неологічного лексичного матеріалу – “Тлумачно-словітвірним словником okazіоналізмів” Ж. Колоїз (Кривий Ріг, 2003). Це спеціальне лексикографічне дослідження, яке поєднує елементи тлумачного та словотвірного різновидів лінгвістичних словників, мета якого полягає в тому, щоб “з одного боку, подати тлумачення, лексичне значення okazіонального слова; з іншого, беручи до уваги похідність okazіоналізмів, – показати їх дериваційну базу та формант, за допомогою якого утворено okazіональний дериват” [9, с. 4].

Словникові статті подаються в алфавітному порядку й складаються з двох структурних частин: лексичного та словотвірного аналізів. Після реєстрового слова подається його граматична характеристика, тлумачення значення, наводиться ілюстративний матеріал та вказується автор новотвору, наприклад:

Тонкоспівий, дієприкм., *Зола, од суголосу сива, і тонкорука, тонкоспівіа Праматері блукає тіль.* (В. Стус)

Тонк + о + спів – ий ← тонк/ий, спів/Ø [9, с.152, 153]

Вагоме пошкваллення у практиці створення спеціальних словників авторських лексичних новотворів припадає на початок ХХІ століття. Особливої уваги викликають “Короткий словник авторських неологізмів української поезії ХХ століття” (Рівне, 2004) та “Словник лексичних новотворів Михайля Семенка” (Рівне, 2006) Г. Вокальчук.

Головною метою “Короткого словника...” є здійснення лексикографічного опису корпусу індивідуально-авторських лексичних новотворів, засвідчених в українському поетичному лексиконі ХХ століття. “Короткий словник...” є диференційним, або вибіркоким, оскільки його основним завданням є опис конкретної частини лексичного матеріалу, який використовували українські поети досліджуваного хронологічного періоду. Реєстр аналізованого словника перевищує 6000 лексичних інновацій, які становлять вагомий за обсягом і різноманітний щодо семантики масив новотворів.

У “Короткому словнику...” подано детальний опис теоретичних засад його укладання [4, с. 44–68], що стали прикладом для подальших лексикографічних робіт (В Максимчук, Н. Адах, Н Гаврилюк, О. Тимочко, І. Цапук, О. Кирилюк та ін.).

Словникова стаття складається з реєстрового слова, граматичних характеристик новотвору, контексту (мінімального чи максимального), у якому вживається описуване слово, детальної

інформації про першоджерело і частково – про дату створення неолексеми, довідок різного характеру і призначення та порівняльного аспекту опису okazіональної одиниці:

Білоусто, присл., *Він опорятунок, / я ж білоусто мовлю: порятуй, / мій господи.* (Стус 1:60 # 1970) [4, с. 119].

У кінці словника подано іменний покажчик, до складу якого ввійшов список авторів, з чийх творів добирався фактичний матеріал (понад 350 персоналій). Крім того, у словнику наведено найновішу бібліографію з проблем дослідження словотвірної-інноваційних процесів, що має неабияке практичне значення для користувачів – науковців-філологів, студентів.

Як зазначає Г. Вокальчук, лексичні одиниці, представлені у “Короткому словнику...”, є специфічними репрезентантами мовно-поетичної картини світу в українській поезії ХХ ст., допомагають глибше осягнути естетичну силу і неповторність українського поетичного слова [6, с. 378].

“Словник лексичних новотворів Михайля Семенка” Г. Вокальчук є логічним продовженням “Короткого словника...”. Тут подано понад 700 одиниць неологічної лексики, які не були об’єктом спеціальних лексикографічних досліджень.

Автор лексикографічної праці аргументує актуальність створення повного словника авторських новотворів поета тим, що “мовне експериментаторство М. Семенка, внаслідок якого в поетичний лексикон початку минулого століття нестримно хлинули лексичні новотвори, справедливо заслуговує на те, аби його результати (хай і не завжди вдалі) не виявилися цілковито втраченими для мовно-літературної спільноти, а були донесені до шанувальників творчості поета, до всіх, хто цікавиться проблемами встановлення й розвитку української літературної мови та поезії” [6, с. 385].

“Словник лексичних новотворів Михайля Семенка” має таку саму структуру, що й “Короткий словник...”:

Астралевий, прикм. <словотв. модиф. узуального *астральний*>, *Я волю віддаю астралевим шляхам...* (МС4: 134 # 1919) [5, с. 142].

Новотвори М. Семенка, представлені у словнику, віддзеркалюють дух епохи, в яку жив і творив поет, у них закодована інформація про ставлення автора до тих чи інших реалій тогочасного суспільства, певною мірою висвітлюють його ідейно-естетичні погляди.

Значної уваги викликає “Словник авторських лексичних новотворів Василя Барки” Н. Адах. Укладачка для фіксації неологічних одиниць використовує метод суцільної вибірки. Словник нараховує понад 1300 одиниць, засвідчених у поезіях автора. Принципи укладання словника залишаються ті самі, що у Г. Вокальчук.

Багатий фактичний матеріал аналізованої праці свідчить про плідну й оригінальну словотворчість Василя Барка, яка не лише значною мірою збагатила поетичний лексикон ХХ століття, але й переконливо продемонструвала невичерпні словотвірні можливості нашої мови, її здатність відбивати найтонші та найсуттєвіші риси українського менталітету.

2008 р. “Коротким словником авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини” В. Максимчука було започатковано лексикографічну серію “Українська індивідуально-авторська неографія”. Це видання, рекомендоване Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, є першим регіональним “словником АЛН в поезії кінця ХХ – початку ХХІ ст., який нараховує понад 1700 одиниць, зафіксованих у поетичному словнику сучасних рівненських поетів.

Лексикографічну серію поповнив “Словник авторських лексичних новотворів київських неокласиків” Н. Гаврилюк (Острог, 2009). Укладач досліджує словотворчу практику неокласиків у період їхньої найактивнішої творчої діяльності, а саме – упродовж 20 – 30-х років ХХ ст. До реєстру словника увійшло близько 800 АЛН. Найпродуктивнішими виявилися М. Рильський, М. Зеров та Юрій Клен.

Наступним випуском виходить збірник наукових праць “Словотворчість шістдесятників. Ліна Костенко. Микола Вінграновський” (Острог, 2010), де вміщено “Короткий словник авторських лексичних новотворів Ліни Костенко” І. Цапук та “Короткий словник авторських лексичних новотворів Миколи Вінграновського” Г. Вокальчук, А. Браун, реєстр яких відповідно становить 220 та 214 одиниць.

Четвертим випуском лексикографічної серії стає збірник наукових праць, присвячений пам’яті академіка К. Шульжука, “Словотворчість шістдесятників. Василь Стус. Ігор Калинець. Іван Світличний. Григорій Чубай” (Рівне, Острог, 2010), який складається з чотирьох розділів: “Життя і слово шістдесятників”, де вміщено статті С. Богдан, І. Павлюка, М. Степаненка, Т. Шевчук; “Неоло-

гія шістдесятників” (Г. Вокальчук, В. Калашник, І. Ніколайчук, О. Тимочко; “Неографія шістдесятників” (уміщено “Словник авторських лексичних новотворів поетів-дисидентів 60 – 70-х років ХХ століття (на матеріалі поезії В. Стуса, І. Калинця, І. Світличного, Г. Чубая)” О. Тимочко).

Продовженням лексикографічної серії став п’ятий випуск, присвячений 120-річчю від Дня народження П. Тичини, “Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття” (Острог, 2011). Науковий збірник уміщає статті провідних мовознавців: С. Богдан, Г. Вокальчук, Г. Губаревої, С. Єрмоленко, В. Калашника, І. Лонської, Н. Мех та М. Степаненка. Особливої уваги заслуговує “Словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини” О. Кирилук [12, с. 181 – 263].

Як зазначає укладач, “Академічне видання творів П. Тичини у 12 томах, здійснене у 80-х роках ХХ ст., зумовило потребу по-новому поглянути на словотворчу практику поета згідно з сучасними вимогами словникового представлення авторської неологічної лексики” [12, с. 176]. Словникове представлення АЛН П. Тичини здійснювалося згідно з теоретичними засадами лексикографічного опису авторської неологічної лексики, розробленими Г. Вокальчук [4, с. 44–68]. Унаслідок опрацювання поетичних текстів із 12-томного видання творів П. Тичини було сформовано реєстр АЛН, що сягає близько 1100 одиниць, що в кількісному відношенні майже вдвічі перевищує реєстр АЛН у словнику Г. Колесником (637 одиниць).

Після ретельної перевірки за лексикографічними джерелами Кирилук О. було вилучено низку слів, оскільки, як було встановлено, такі одиниці фіксувалися в загальнономовних словниках ще до укладання словника АЛН Г. Колесником. До них належать: *дужний, кружно, квітний, клін, круглобілястий, майва, поганство* та ін. [12, с. 179].

Неологія П. Тичини представлена в аналізованому словнику якнайповніше, що забезпечує наукову і практичну вартість лексикографічної праці, сприяє подальшому дослідженню словотворчої практики видатного майстра українського слова.

Як бачимо, аналізовані словники мають спільну мету – системний лексикографічний опис новотворів конкретного автора або ж представників певного літературного угруповання (чи регіону) згідно з сучасними науковими принципами лексикографічного опрацювання неологічного матеріалу.

Отже, актуальним на наш час є лексикографічний опис неологічного арсеналу поезії, тобто створення словників авторських неологізмів, які сприятимуть подальшим лексикологічним і дериватологічним дослідженням мовотворчості провідних українських письменників.

Література:

1. Адах Н. А. Авторські лексичні новотвори Василя Барки: (семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти) / Н. А. Адах ; за ред. Г. М. Вокальчук. – Рівне : Видавництво Олега Зеня, 2007. – 136 с.

2. Віняр Г. М. Словник новотворів української мови (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття) / Г. М. Віняр, Л. Р. Шпачук. – Кривий Ріг, 2000. – 117 с.

3. Віняр Г. М. Словник новотворів української мови кінця ХХ століття / Г. М. Віняр, Л. Р. Шпачук. – Вип. 2. – Кривий Ріг, 2002. – 180 с.

4. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття / Г. М. Вокальчук // Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенка. – Рівне : РДГУ, 2004. – С. 94–492.

5. Вокальчук Г. М. Словник лексичних новотворів Михайля Семенка / Г. М. Вокальчук // Вокальчук Г. М. „Я – беззразковості поет” (словотворчість Михайля Семенка) : [монографія] / Г. М. Вокальчук. – Рівне : Перспектива, 2006. – С. 141–176.

6. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття: [монографія] / Г. М. Вокальчук. – Острог : Національний університет “Острозька академія”, 2008. – 536 с.

7. Київські неокласики: словотворчість / Н. В. Гаврилюк ; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог: Вид-во НаУ „Острозька академія”, 2009. – 216 с. (Лексикографічна серія „Українська індивідуально-авторська неографія”; вип. 2).

8. Колесник Г. М. “Нове життя нового прагне слова” / Г. М. Колесник // Рильський М. Т. Як парость виноградної лози ; відп. ред. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 227–260.

9. Колоїз Ж. В. Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів / Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : ТОВ „ЯВВА”, 2003. – 168 с.

10. Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник / Д. Мазурик. – Львів: Світ, 2002. – 130 с.

11. Максичук В. В. Короткий словник авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини / В. В. Максимчук; за ред. Г. М. Вокальчук // Проблеми й перспективи авторської лексикографії. “Регіональний”

словник неолексем (Рівненщина). – Вид. 2-ге, випр. і доповн. [уклад. Г. М. Вокальчук]. Острог: Вид-во НаУ “Острозька академія”, 2008. – С. 79 – 192.

12. Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття: [збірник наукових праць; відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2011. – 268с. (Лексикографічна серія “Українська індивідуально-авторська неографія”; вип. 5).

13. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006) : [словник] / А. Нелюба, С. Нелюба. – Харків : Майдан, 2007. – 144 с.

14. Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори / [уклад. Л. В. Оліфіренко]. – К. : Абрис, 2003. – 90 с.

15. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича / Н. М. Сологуб. – К. : Дніпро; Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.

16. Українська мова: Енциклопедія/ редкол.: Русанівський В., Тараненко О., Зяблюк М. та ін. – 2-ге вид. випр. і доп. – К.: “Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

17. Цапук І. В. Короткий словник авторських лексичних новотворів Ліни Костенко / І. В.Цапук // Словотворчість шістдесятників. Ліна Костенко. Микола Вінграновський: [збірник наукових праць ; відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острог: Вид-во НаУ „Острозька академія”, 2010. – С. 106–121. (Лексикографічна серія „Українська індивідуально-авторська неографія”. Вип. 3).